

Dora MAČEK
Filozofski fakultet, Zagreb

REGIONALIZMI I KORISNIK RJEČNIKA

Na osnovu jedinog jednosveščanog rječnika hrvatskog jezika (Anić, 1991), promatraju se natuknice koje su označene kao regionalne (tj. imaju oznaku *dijal., etnol., ikav., lok., reg.*). Raspravlja se o neujednačenostima i nedostacima definicija varijeteta, te potrebe i izvornoga i stranoga korisnika. One će zahtijevati ujednačenu i iscrpnu obavijest o značenju, raširenosti, porijeklu i upotrebi regionalnog vokabulara.

1. Uvod

Predmet ove rasprave jest jednojezični rječnik opće namjene, kakav služi prosječno školovanu govorniku čiji prvi jezik opisuje, te naprednu učenicu stranoga jezika. To je rječnik opsega između trideset i osamdeset tisuća natuknica. Takav rječnik služi za provjeru i dopunu postojećeg vokabulara, i kao izvor obavijesti o upotrebi riječi. To će reći da natuknice moraju sadržavati obavijest o pisanju, izgovoru, gramatički opis, definicije semantičkih značenja i pragmatički opis. Takav će rječnik sadržavati osnovni (suvremeni) vokabular iz najrazličitijih pisanih i govorenih tekstova, što ujedno znači i sve varijetete koji su prisutni u svakodnevnoj komunikaciji. Tu će se npr. naći i mnogi stručni termini, pozajmljenice, riječi iz razgovornog jezika ili žargona, kao i one iz regionalnih govora, te onoliko arhaizama koliko se javlja u relativno suvremenim tekstovima.

U ovoj će se raspravi posebno osvrnuti na regionalni vokabular u općem rječniku, a oslonit će se na jedini postojeći hrvatski rječnik gore opisanoga tipa, tj. *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (nadalje A). Materijal toga rječnika (točnije, natuknice pod slovom K) usporedit će s građom *Akademijina Rječnika* (nadalje JAZU), *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*, Julija Benešića, (nadalje B) i *Gazophylaciuma*, tj. sveska s hrvatsko-latinskim rječnikom Ivana Belostenca iz 1740 (nadalje G).

2. Regionalizmi – oznake

A je rječnik za koji je predviđeno da će sadržavati iscrpne obavijesti o jezičnim varijetetima. Naime, pod naslovom *Kratice i odrednice* (XIXIV) jednoga raznorodnog popisa, izdvajam ono što mi se čini da označava ili može označavati (?) prostorni varijetet. To su:

- a) *dijalekatski; narječje za razliku od književnog jezika*
- b) *etnološki; izvorni govor bez utjecaja književnog jezika ili ruralni govor*
- c) *ikavski; dakle u jednom (regionalnom) nestandardnom varijetetu*
- d) *lokalno; u okviru neke regije*
- e) *? neodomaćeno; idiolektalno i sl.*
- f) *regionalno; iz jedne ili barem u jednoj od jakih kulturnih regija*
- g) *? rijetko*
- h) *? vulgarno; nepristojno;*
- i) *? žargon; u upotrebi u stručnim krugovima ili svakodnevna riječ neke društvene skupine.*

Nedvosmisleno prostorni varijeteti jesu *a*, *b*, *c*, *d* i *f*, dok ostali mogu biti prostorno i društveno određeni (kao prestižni ili stigmatizirani, npr. *h*, *l*), i/ili stilski varijeteti (*e*, *g*, *i*). Te se tri skupine teško razgraničavaju, jer granice među njima nisu oštre, nego se njihovi sadržaji često prepliću, a moguće je zamisliti i drugačije podjele toga repertoara.

Najbliže onome što ovdje želim promotriti jesu oznake: *dijalektalno*, *etnološki*, *regionalno*, *lokalno*. Ti se termini, pogotovo *reg.*, često javljaju i uz oznaku *razgovorno*. Tu se može vidjeti kako je te oznake katkada teško razlučiti.

Npr., *škač* je označeno kao lokalna riječ, prema općejezičnom *kabao*, *čabar*.

Kašika je označena kao *regionalna*, *razgovorna* i *etnološka* riječ za opću *žlica*.

Klek ima općejezične sinonime *borovica* i *venja* (B *fenja*, *kleka*, *klečica*), te ikavski regionalni izraz *smrčika* (G za *juniperus* daje hrvatski izraz *bor*, *borovično drvo*, a dalmatinski *smrek*).

Varijantni oblici od *kilogram* jesu *kila*, označeno kao lokalni žargon, i *kilo* (ako je m. roda) kao razgovorni, odnosno (ako je sr. roda) kao regionalni razgovorni.

O svim bi se tim oznakama dalo raspravljati. Po čemu je npr. *škač* lokalni izraz a ne regionalni? Za oznaku *reg.* kaže se: »Upućuje da se riječ u nekom obliku i na neki način upotrebljava u jednoj ili barem u jednoj od jakih kulturnih regija sa svojim izrazitim idiomima« (Anić 1991, str. XIII), a za oznaku *lok.* »lokalno u okviru regije (usp. *reg.*)« (ibid., str. XII).

U prvom redu ne zna se o kojoj je regiji riječ, odnosno nigdje »jake kulturne regije« nisu opisane ili bar naznačene. Smatram da izvorni govornici ne mogu uvijek odrediti regije o kojima je riječ, a stranac koji upotrebljava takav rječnik to i pogotovo ne može znati. Slično je nejasno na koje se lokalitete unutar koje regije odnosi oznaka *lok.*, niti koja je razlika u veličini ili "jačini" kulture prostora koji se označava s *reg.* odnosno *lok.*

Kad se nešto označava kao *razg. reg.* kao riječ *kašika*, znači li to da se ona, za razliku od nekih drugih regionalnih izraza, ne upotrebljava u regionalnom standardnom ili književnom varijetetu? Ako da, takve bi razlike trebale biti točnije definirane u popisu oznaka.

Natuknica *kašika* označena je još i kao *etnol.*, tj. »Upućuje da riječ pripada izvornom govorniku bez utjecaja književnog jezika ili da je riječ vezana uz život sela; uz ruralni život prema urbanome. Ujedno upućuje da se javlja u usmenom narodnom stvaralaštvu« (Anić 1991, str. XI). Dakle ovdje je riječ o razgovornom izrazu *par excellence*, pa nije jasno zašto uz *reg.* stoji još i oznaka *razg.* Štoviše, svaki izraz vezan uz život sela koji nije ušao u književni jezik, ujedno je i regionalan, i predstavlja prioritetni cilj u svim dijalekatskim atlasima. Dakle oznaka *etnol.* sama je po sebi dovoljna, iako i opet ne daje obavijest u kojim se krajevima takva riječ rabi. Riječ je ovdje zapravo o dosta korisnoj razlici između ruralnih i urbanih varijeteta, ali na žalost ne postoji oznaka *grad.*

Intuitivno su i *škaf* i *kašika* regionalne riječi, i možda je *kašika* "standardnija" na svom govornom prostoru nego što je *škaf* na svome, ali (osim u povijesnom kontekstu), sustavnih studija regionalnih standarda nema. (U G je *žlica* hrvatska riječ, a *kašika* — s koje se upućuje na žlicu — slavonska.) Ona, dakle, intuitivno pripada i ruralnom (*etnol.*) i urbanom regionalnom vokabularu, baš kao i *škaf*.

Možda se oznaka *lok. žarg.* odnosi na urbanu upotrebu, jer je npr. *kila* zasigurno u razgovornoj u potrebi u Zagrebu. *Kilo* sr. r. svakako je regionalni (razgovorni) izraz, a *kilo* m. r. nisam nikada čula upotrebljavati. No čini mi se da ovdje nije riječ o nekom specifičnom žargonu (neke zatvorene skupine ili generacije), nego o općem regionalnom razgovornom izrazu. No nedostaje definicija žargona da bi se ta *ad hoc* klasifikacija mogla opravdati ili odbaciti.

Već je ranije spomenuto da odrednica *reg.* nije pobliže specificirana, osim u slučajevima poput *smrčike*, *ikavskog reg.* izraza, a da pri tome među odrednicama ne postoji *ekavska* ili *ijekavska* odrednica. Ako se može braniti odsutnost ijekavske odrednice, jer je to književna, standardna varijanta, pa je ne treba posebno navoditi, nije jasno zbog čega nedostaje ekavska. Štoviše, ne postoje ni drugi slični, i u neteoretskom poimanju i izražavanju uobičajeni pojmovi kao što su to *čakavski*, *kajkavski*, *štokavski*.

Možda nije jednostavno pobliže odrediti prostorne dijalekte, no i tako jednostavna praksa kakva se nalazi već u G, gdje je označen *dalmatinski* i *slavonski* vokabular, nasuprot neobilježenom, ali u predgovoru spomenutom osnovnom hrvatskom vokabularu (tj. sjeverozapadnom hrvatskom, kajkavskom), dala bi korisniku neku obavijest o relativnoj rasprostranjenosti natuknice.

A npr. označava riječ *lokot* kao općejezični termin, a *katanac* kao regionalni i razgovorni izraz, dakako bez ikakve upute o tome u kojim se regijama taj izraz rabi. B daje sinonime za *katanac*, i to *lokot* i *čilit*, uz etimologiju, tj. »tal. *catenaccio*« te primjere iz književnih tekstova. G ima riječi *lokot* i *čivit*, od kojih je potonja označena sa *Sl.*, dakle kao regionalna slavonska. *Katanac* nije naveden, što može zna-

čiti ili da je riječ novija u dalmatinskim dijalektima ili da je Belostenec nije zamijetio.

Etimologija je u našim krajevima često putokaz prema regiji u kojoj se neka riječ upotrebljava, s obzirom na mediteranski, odnosno srednjoeuropski ili pak orijentalni kulturni krug koji je bio izvor novog vokabulara. Takav je vokabular u opću upotrebu ionako ušao iz regionalnih. Putovi posuđivanja nisu jednostavni, pa je zato porijeklo regionalnih izraza zanimljiv i poučan podatak u rječniku opće namjene.

Starost neke riječi u jeziku, tj. podatak o tome kada je prvi puta zabilježena, nije neophodan u općem rječniku, ali ako je tehnički moguće i taj podatak uvrstiti (uvršten je npr. u rječnik od oko 80 000 riječi, *Collins English Dictionary*, uz mnoge kratice, te vlastita i geografska imena kao i znatan broj regionalnih izraza), korisno je kako za pasivno razumijevanje kulturnih odnosa, tako i za eventualnu aktivnu (prvenstveno u pisanim stilovima) upotrebu određene riječi.

Među riječima koje imaju ograničenu raširenost u prostoru jesu imena biljaka i životinja, bez obzira da li su autohtona u nekom jeziku ili su pozajmljena u jezičnom dodiru. I kako etimološka odrednica može ukazati na put kojim je neka biljka i životinja uvezena u naše krajeve, tako i vrijeme ulaska riječi u hrvatski vokabular daje podatak i o starosti biljke, životinje, ili nekog predmeta, postupka i sl. u našoj kulturi. Na primjeru tako uobičajene i važne prehrambene biljke kao što je krumpir, vidjet ćemo što se može doznati iz rječnika:

A bilježi ovako:

krumpir = *razg.* krumpir *općejez.*

krtola = **1.** *reg.* krumpir **2.** gomolj

krumpir = **1.a.** biljka s jestivim gomoljem (*Solanum tuberosum*) u kožastom ovoju **b.** jedan gomolj te biljke **c.** jelo **2. pren. razg. a.** čovjek nevelike pameti, tvrde glave **b.** loše nacrtana kružnica.

Danas rijetki izrazi *korun*, *patata*, *burbulka*, dakako, nisu uvršteni, ali se mogu naći u B kao sinonimi osnovne riječi *krumpir*, na koju se uvijek upućuje:

korun = krumpir, krumpir, krtola (potvrđeno kod Tomića, Kozarca)

krumpir = v. krumpir (potvrđeno kod Korajca, Leskovara, Krleže, Perkovića, Kikića, Nametka)

krtola = v. krumpir (njem. *Kartoffel*) (potvrđeno kod Martića, Matoša)

krumpir bot.; krumpir, krtola, korun, kumpir, patata, burbulka, pomoćnica gomoljasta (od njem. *Grundbirne*, bavarski *Krumbeer*, koruški *Krumpir*) (potvrđeno kod Stojanovića, Šenoe, Nazora, Horvata-Kiša, Kolara, Batušića)

kumpir = v. krumpir (potvrđeno kod Osman-Aziza)

JAZU ima još i *krumpijer*, a G te riječi još ne poznaje, jer u njegovo vrijeme u našim krajevima ta američka biljka očito još nije bila raširena.

Zanimljivo je da ni jedan od gore navedenih primjera nije u A označen kao *dijalekatski* (*dijal.*), a od sviju natuknica pod slovom K samo je *kifl*, sinonim za *općejez. kifla* označen kao *žargon* i *dijalekatski* (*žarg. dij.*), pa se postavlja pitanje da li takva oznaka uopće treba. I opet, koje su to razlike između regionalne—lokalne—dijalektalne—etnološke uporabe.

3. Korisnik

Izvorni govornik, korisnik općeg rječnika, poseže za njim iz različitih potreba. Katkad iz neznanja ili nedoumice, katkada iz puke znatiželje, tražeći sad savjet, sad samo obavijest. Znanje o jeziku (i svemu oko njega) svih onih korisnika za koje se rječnik radio različito je, a važno je misliti na najslabiju kariku u lancu, tj. na onoga koji najmanje zna, pa uvrstiti što je moguće više obavijesti.

Rječnik opće namjene može biti izvor obavijesti o regionalnoj upotrebi za one koji se takvim vokabularom žele aktivno služiti, npr.

a) da pronađu riječ koja bi mogla poslužiti kao opći termin, ili podloga za termin za neki novi pojam;

b) da nađu posebno izražajnu riječ za neki književni tekst ili za prijevod takva teksta;

c) za govornu upotrebu u govornoj zajednici kojoj ne pripadaju, ali se žele u nju uklopiti.

Nadalje će obavijesti najčešće služiti da objasne značenje, porijeklo, upotrebu i sl. neke nove riječi na koju je korisnik rječnika naišao u pisanom ili govorenom diskurzu i želi je samo pasivno usvojiti.

Za neizvorne je govornike hrvatskog jezika takav rječnik od neprocjenjive vrijednosti, jer ako i posjeduju zamjetno znanje stranog jezika, ne posjeduju intuiciju izvornog govornika. Kako bi jednojezični hrvatski rječnik imao što širu primjenu, valja najslabiju kariku u lancu korisnika uzeti kao prototip.

Za rječnik opće namjene, koji će se koristiti vrlo mnogo, važno je da bude takva formata da se njime lako rukuje, i da bude čitljiv bez posebnih optičkih pomagala. Ako se pri tome želi udovoljiti gornjem zahtjevu, da sadrži maksimalan broj podataka, razumljivo je da će se papir i tehnika tiska morati prilagoditi tim uvjetima. Rječnici iz bogatijih leksikografskih tradicija pokazuju da je to moguće.

Uspoređujući broj natuknica koje su obrađene i označene prema regionalnim varijetetima, B ih, prema gruboj procjeni građe obrađene za ovaj referat, sadrži oko 19 %, mada u tom rječniku nisu korištene mnoge oznake, pa tako niti one za regionalizme. A ima svega 2 do 3 %, a engleski rječnik sa sličnim brojem riječi (*Collins Cobuild*) oko 9 %, od čega je znatan broj izraza iz američke standardne varijante engleskog jezika. Veći engleski jednojezični rječnik opće namjene (*Collins* 1979) ima 11 % označenih riječi ili upotreba u standardnim i nestandardnim varijantama engleskoga jezika.

Ono što se nameće kao uvjet *sine qua non* u modernoj leksikografiji jest primjena automatske obrade podataka i dobro organizirani timovi na nekoliko razina, kao i što je moguće jasnija koncepcija rječnika. Time bi se lakše postigla preciznost, ujednačenost, iscrpnost, ekonomičnost i jasnoća u onoj mjeri u kojoj se tim zahtjevima ne može udovoljiti tradicionalnim postupcima.

Bibliografija

- Anić, Vladimir, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991.
Belostenec, Ivan, *Gazophylacium illyrico-latinum*, Svezak II, Zagreb 1740.
Benešić, Julije, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*, Svezak 5, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1986.
Collins Cobuild English Language Dictionary, London & Glasgow 1987.
Collins English Dictionary, London & Glasgow 1979.
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio IV, V, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb 1898-1903.

REGIONAL VOCABULARY AND DICTIONARY USERS

Summary

By examining the only *concise* Croatian dictionary (Anić 1991), attention is directed to entries marked as regional varieties (i. e. *dialectal*, *ethnological*, *ikavian*, *local*, *regional*). Inconsistencies and deficiencies of variety definitions are discussed, as well as the native and foreign users requirements for as consistent and extensive information of meaning, spread, origin and usage of the regional vocabulary as possible.